

Imrédy György: Miért harcolunk?

Merre gondolkodó emberek élnek a hadbaszállt művelt világban, felviharzik ez a kérdés és választ követel: miért vívjuk ezt a rettentő harcot? Mit akar tőlünk és általunk az emberi fejlődés? Az nem kétséges, hogy holmi határeltolódásokért, vámszerződésbeli hasznokért, vagy bármiféle egyéb, rövidlélekzetű eredményekért nem küzdünk most. Egészen bizonyos, hogy az a világharc, amelybe a művelt népek belevitték minden irányú felkészültségük mérhetetlen erőit, hatalmas és új, reméljük, hogy egészséges és üdvös politikai és gazdasági alakulásoknak tör utat. A felzaklatott képzletek bizonyára világszerte ontják a jövő képeit és terveit. Mi itt megkíséreljük a tájékozódást a történeti fejlődés megbízható útmutatása szerint. Merre visz az utunk, milyen természetű eredményeket várhatunk a nagyhatalmak jelen mérkőzésétől? Nyilvánvaló, hogy nem a győzelem és vereség esélyeit, nem a háborút közvetlenül befejező békekötés feltételeit akarom firtatni, hanem keresni fogom az irányt, amelyben ilyen példátlan fegyverzúgás közt kell előre jutnunk.

I.

Amióta a görög-római világ összedőlt és az újabb népek honszerző vándorlása megindult, viaskodásaik elég gyakran szélesedtek világháborúkká. Így Attila harcaiban, az arab kalifátus rohamos kiterjeszkedése idején, valamint akkor, amikor Nagy Károly építette meg a keresztény császárságot. És mi volt ezen világharcok eredménye? A népek egyes nagyobb csoportjainak megtelepedése és országszervezése, összességükben pedig a középkori keresztény és mohamedán világ kereteinek megalkotása.

Mintegy három évszázaddal a frank-római császárság megalapítása után a világháborúknak másik periódusa következett el. A kereszties hadjáratokban a nyugati népek egész lovagi hadereje szállt síkra az arab-török hatalom ellen. Közel két évszázadon át, hol nagyobb, hol kisebb erőfeszítéssel újult meg a tusa a két világ határain. Közben a pápai és császári hatalom körül csoportosuló feudális haderők Európa szárazföldét is vérbeborították. Mit vívtak ki, mit értek el az európai népek a világ-

harcoknak ebben az időszakában? Egy sokkal szélesebb és intenzívebb gazdasági, politikai, társadalmi és szellemi élet feltételeit. Nem az itt a fő, hogy megtörték az arab hatalmat a Földközi tenger nyugati medencéjében, hanem a hadi utak és közlekedési eszközök által és azokkal párhuzamosan, megteremtették egy nagy forgalom útvonalait a Földközi tenger partvidékei közt és onnan kisugározva el Indiáig és fel az északi és keleti tengerekig. És a forgalmi utak metszéspontjaiban megépültek a városok, önkormányzatokkal, céheikkel, székesegyházakkal, egyetemeikkel és mindazokkal a fejlettebb anyagi és szellemi életformákkal, amelyek a középkor utolsó századait jellemzik, amelyek átalakították az egyházi és nemesi életkörüket is. Így valósultak meg azok a törekvések, amelyek a keresztes hadjáratok mélyén lappangtak. Így nyertek munkateret azok az energiák, amelyek a keresztény világban felnövekedtek és — a korszellem szerkezeténél fogva — a vallásos lelkesedés hangján nyilatkoztak meg legelőbb.

Nem szeretnék félreértetni. Nem arról van itt szó, hogy a népvándorlás és meglepedés korabeli világháborúk teremteték meg a középkori feudális szervezeteket, vagy hogy a keresztes hadjáratok létesítették a késő középkor kereskedelmi forgalmát, városi életét. Csak az kétségtelen, hogy a tömegek békés munkája és részleges viaskodásai által felhalmozott erőknek és szükségleteknek ezek a világmérvőzések törtek utat.

Nem is akarok semmiféle törvényszerűséget levezetni ezekből a jelenségekből. Egyáltalában nem állítom, hogy egész művelődési köröknek új életformái mindég, szükségképpen egyetemes, véres mérkőzéseken keresztül jutnak a napvilágra. Nem arról szólok, hogy mi lehet és minek kellene lennie, hanem arról, hogy hogyan volt? Nem arra keresem a történeti analógiákat, hogy a messze jövőben mit remélhetünk, mire törekedhetünk? Hanem arra, hogy mit várhatunk ettől a küzdelemtől, amelyben benne vagyunk állig és a fejünk búbjáig, melyben megint, mint annyiszor az egész művelődési kör recsegése és ropogása között keresik életük útját a felhalmozott energiák.

A késő középkor egyházi, lovagi, városi kultúrája ismét talapzata lett azoknak a fejleményeknek, amelyek rajta el tudtak helyezkedni. Ami az ő méhében felnövekedett, az az újkor küszöbén tört elő, a renaissance eredeti és kölcsönzött színekkel ékes pompájában, a világfelfedező utak megrázó élményeiben, a vallási kérdések gyökeres feltépésében. És megindult a világharcoknak egy újabb, összefüggő sorozata is.

Ez újabb mérkőzések kiküzdői a nagyhatalmak voltak. Merész állami szervezetek. Egy-egy dinasztia abszolút hatalommal maga köré kovácsolja össze a feudális rétegeket és a pénzgazdálkodásban felnőtt városi polgárságot. A Habsburgok Spanyolországa, a Tudorok Angliája, a Bourbonok Franciaországa épül meg így.

A legáltalánosabb küzdelem, amelyet az ilyen típusú hatalomszervezetek vívnak egymással, a 17. és 18. század fordulóján zajlott le. A bécsi Habsburg hatalom akkor tori le hazánkban az ozmán császárságot és akkor kíséri meg a nyugatihoz hasonlónak kalapálni össze a dunai népek országaiból lett Birodalmát. Majd a spanyol örökség körül vívnak meg Nyugat- és Középeurópa kormányai és ugyanakkor teszi uralkodóvá Nagy Péter évtizedes erőfeszítése a moszkovita hatalmat Svéd, Lengyel és Törökország rovására. A 18. század későbbi világharcai, melyeknek főszerepvívói a száraz földön Mária Terézia és Nagy Frigyes kormánya, a tengeren túl az angol és francia gyarmati erők — a nagyhatalmak sorába emelik a poroszt és lerakják alapját a brit tengeri hatalomnak.

Megint azt kérdem: mit szerzett meg az ember a százados vérontáson át? Vágott-e csapást új értékek számára?

Láttuk, hogy a nagyhatalmak vívtak itt egymással és tusakodás közben és által építették ki a maguk szervezetét. De épen ez: nagy tömegek anyagi és szellemi energiáinak addig az újabb népek közt példátlan összemarkolása közös célok érdekében: ez volt az új érték, az új tudás, amely kinőtt. És ez megint talaja és kerete lett egyéb új művelődési értékek kifejlésének.

A hatalmak sokáig csak külsősegesen, mesterségesen ragasztották össze, gépies, külső kényszer alatti együvé hatásra szorították a nagy tömeg erőit. De működésük alatt lélek fejtett, a nagy testek szerves, lelkes életszervezetekké alakultak. A hatalomgyűjtés államalkotássá emelkedett. Az állami közösség a nemzeti életközösségnek, a nemzeti egyéniségnek lett termő talaja.

Ez az új, korszakos jelenség pattant elő a 18. és 19. század mesgyéjén a negyedszázados nagy világharcban, a Napóleoni viaskodásban, amikor a francia köztársaság és császárság meg az európai koalíció küzdöttek egymással. Ez volt a legnagyobb mérkőzés, amelyet a mostani előtt látott a világ. A francia forradalomból, társadalmi küzdelemből idült ki, de csakhamar a nemzetalkotás zúgott fel vezérmotívumként a rettenetes hangzavarban. Ez lett a 19. század legjellemzőbb, leginkább megkülönböztető életformája és a társadalmi alkotmányos küzdelmek is ebbe a mederbe terelődtek azontúl.

Minek is mutatkozik ebben az összefüggésben a nemzeti élettartalom? Mi köze volt a polgári rend forradalmi feltörekvéséhez és a Napóleoni imperiumhoz?

A polgári gazdálkodás a 18. század végén megkövetelte az egységes, nagy jog és vámterületeket, hogy tőkénének, munkajanak szabad mozgása legyen. Az abszolút fejedelmi hatalom összetörte a feudális ország szétdaraboltságának, gazdasági és jogi sorompóinak nagy részét. Épen ez volt egyik lényeges mozzanata annak a szövetségnek és összeműködésnek, amely abszolutizmus és városi polgárság között sok országban létre-

jött. A legklasszikusabban épen francia földön. A diadalmas polgárság most gyökeresen végzett a feudális elszigetelés maradékaival. De a polgári gazdálkodás a forradalom korában nem csak egyetértést, korlátok ledöntését követelte, hanem elkülönítést, korlátok felállítását is. A fejedelmi és városi gazdaság megérlelte egy országos gazdálkodás feltételeit, de nem egy európai nagy világgazdaság szükségéit és lehetőségeit. A napóleoni császárság bukásának egyik nagy oka épen az volt, hogy a császár birodalmi vámpolitikája túrhetetlen békónak bizonyult egyes országainak külön-külön gazdasági értékeire. Nagy államterület, egységes, szabad forgalommal, de megvédve és szembehelyezve más, különböző gazdasági területekkel: ennek a követelésnek és szükségnek ébredt mind világosabban tudatára a polgárság.

De a kornak gazdasági alkata nagyon természetesen szorosán összefüggött annak szellemi alkatával. Hiszen a materiális és szellemi jelenségek a történelemben mindig egyazon életfolyamat különböző megnyilatkozásai. Egyik sem talapzat, ráépítés, tükrözés a másikhoz képest. Függvényei egymásnak, együtt változnak és állandósulnak.

A polgári „testvériség” épen úgy megállott a nemzeti terület határain, mint a gazdasági érdekközösség. A világháború alatt izzóvá lett a nemzeti összetartozások és ellentétek érzése és a belőle felcsapó lángok mindjobban szétrepesztették a felvilágosodás filozófusainak világpolgári eszmekörét.

Nem is lehetett másként.

A polgári élet sokkal nagyobb tömegeket vont be a közéletbe, az élénk eszme- és anyagcserébe, mint a „régirend”. A polgárság merte a maga uralmi igényeit, vezető állását az állampolgári jogegyenlőségre, a népfeliségre alapítani. A megvalósulás ugyan elég messze esett a rousseau-i demokrácia fogalmazásától és ez csak vágy, illúzió, távoli iránymutató, vagy ámitás alakjában élt a társadalom új vezetőinek gyakorlati magatartásában. De tudjuk, a polgári élet mégis csak igen nagy mértékben demokratizálta a közéletet, egész művelődésünket. A tömegek bevonulása, nagyobb cselekvősége pedig óriási jelentőséget adott mindannak, ami ösztönösen, gyökeresen benne élt a népi talajban. A faji érzésnek, az ősi nyelvnek, szokásoknak, hagyományoknak.

De mindezek közül magasan kiemelkedett, középpontba jutott, az egész új közösségszervezet dobogó szívévé lett a nemzeti nyelv.

Gyökeres terméke volt a tömeg életének, egész történelmi múltjának. Elevenen hordta magában a fajok keveredésének, a művelődés fokainak, a különböző művelődési hatások kereszteződéseinek, mérkőzésének emlékeit és eredményeit. Szervesen összenőtt a fajjal, mellyel alakult és mégis szellemi és terjedni tudó, elsajátítható, mint egy tanítás. Feltétele és eszköze volt a megértésnek a nagy, közös munkaterületen, ha lelkesen, tudva

akarták végezni a munkát a legalsó fizikai működéstől a legmagasabb tudományos és irodalmi működésig. Összekötő kapocs, közös kincs a szellemi élet vezérei és a falusi analfabéta között, amelyet mindegyik a maga módján szeret és használ és gyarapít. Megkülönböztető az idegen munkaterülettel szemben, anoi más nemzeti nyelv, más fajvegyülések más történeti hatások ismertetője, fenntartója. Csodálva, imádó rajongással fedeztek fel jelentőségét és értékét. Dicsőítették a Barère Bertrandok frázisaival és a Humboldtok mélyen járó gondolataival egyaránt.

De hiszen mindezek a becses és fontos tulajdonságai a nemzeti nyelvnek megvoltak az előző századokban is? Igen, de csak a hatalmi szervezet kiépítése, a polgári gazdálkodás kiterjedési köre tudott a nyelvterületen folyton keringő életet, átértzett érdekközösséget teremteni. Csak a polgári jogok gyakorlása, a művelődési eszközök fejlettebb volta tette a közösségi összetartozás életfeltételévé az akadálytalan megértést, meggyőzést, tanítást.

A nemzeti munkaterületen másféle életre ébredt az újabb idők egyik vezértörékvése: az egyéniség érvényesítése is.

Tudjuk, ez a törekvés is összefüggött a polgárság életével és emelkedésével. A híres renaissance-egyéniesség, amely olyan féktelenül vetette szét a középkori kötelekeket, a renaissance városok kohójában kovácsolódott. Oda vonzotta, vagy onnan alakította magához a fejedelmi, papi, nemesi köröket. A reformált és restauráló egyházak a vallásnak egyénibb formáival igyekeztek törvényt szabni lelkiéletének és az abszolút hatalom a maga védelme és szabálya alá vonta vállalkozásait.

A polgárság diadala alkotmányt s végre szabadságot biztosított az egyének tevékenysége számára az állam egész területén, de mint láttuk szoros egységbe vonta azt más államterületekkel szemben. Az egyéneknek ebben az egységbe forró szabad összeműködésében magának a közösségnek lett egyénisége, az állam nőtt személyiséggé. Már t. i. mennél jobban sikerült megközelíteni a szabad polgárok egységes összeműködését, annál inkább mutatkozott ilyen egyéniség a közösségükben. Olyanformán, mint valamikor Athene vagy Fiorenza államában. Hasonlóan és persze mégis nagyon másképen. Tarkább, kevésbé egyöntetű, nehezebben áttekinthető volt ez az egyéniség, de gazdagabb is, hatalmasabb és még élesebb öntudatú. Az összetartó, elkülönítő nemzeti nyelv sokféle faji és történeti elemet fogott össze az állam hatalmi keretei közt. Nagy területek milliónyi tömegeit erősen szembeszegezte a nyelvileg is elhatárolt idegen állammal. A régi városok köré a faji és nyelvi összetartozás mégis csak vont még valamiféle halvány kört. „Hellas” vagy „Italia” annak idején nem jelentett sokkal hatóbb összetartást azok számára mint „Európa” vagy „szlávság”, „latin népek” az új államoknak!

A lényeges az marad hogy a polgárok szabad összeműködése a nemzeti államoknak egyéniséget adott s a legkiválóbb egyének nagy része — ha nem is mind — a nemzeti közösséget,

nemzeti egyéniséget nem bénító köteléknek érezte, hanem szárnynak, amelyen felemelkedhetik, éltető légkörnek, amelyben magát kifejtheti, erejét kiadja. A nemzeti élet új hurokat feszített az egyén és az állam közé s az egyéniségnek új melódiai játszódtak rajtuk. Egy Széchenyi a maga egyéniségének büszke öntudatát vitte bele nemzetének föltámasztásába. S még a 19. század nagy individualistái, egy Ibsen, Nietzsche vagy Tolsztoj is milyen más viszonyban voltak nemzetükkel, mint az előző kor szülöttei, mint egy Voltaire vagy Goethe.

A nemzeti élet teljessége ott fejlett ki, ahol a felsorolt mozzanatok együtt voltak. Nagy területen sok milliónyi tömeget összefogó hatalmi szervezetben a nemzeti nyelv által összetartott szabad gazdasági és szellemi összeműködés, amely a városokban annak polgárságában csomósodik.

A Napóleoni háborúk után Anglia és Franciaország készen állott az új fegyverzetben. A 19. század háborúi folyamán a német és olasz nyelvterület azok mellé alkotta a maga egységes gazdasági és politikai szervezetét. A többi nép is helyzetéhez és lehetőségeihez képest igyekezett befogadni a század sajátos közösségalkatát.

Talán egyoldalúnak és igaztalanoknak tetszik, hogy csak a nagy államok nemzeti életét mondjuk teljesnek. Hiszen olyan kis államok, mint a skandinávok vagy Belgium, vagy Hollandia is élénk és termékeny nemzeti életet mutattak. De itt a világhistoria nagy irányairól, vezető típusairól van szó és a 19. században az irányadó lendületeket még ezek a szerencsés kis népek is máshonnan kapták. Németalföld gazdagsága, műveltsége dacára sem lehetett a múlt században az, ami a 16. és 17. században volt. És a legnagyobb skandináv költő német és olasz földre költözött, hogy szűk hazájának kicsinyes légköréből kiszabaduljon.

Nem lehetett itt szándékom kimentő jellemzését adni a nemzeti államok alkatának és történeti szerepének, de mégis behatóbban akartam szólni róluk, mert hiszen bennük és általuk nőtték a mai világharc előzményei.

Azt állapítottuk meg itt is, hogy a világmérfközések kereketeit alkottak, amelyekben új művelődési formák helyezkedtek el s másrészt épen ezeknek az új művelődési formáknak észrevétlen forrongása lökte bele a népeket és kormányokat a folytonos harcokba.

Hogy az egyes hadüzenetek és békekötések motívumai az itt említettektől roppant messze esők, az nyilvánvaló. Azt sem mondhatja senki, hogy egy vasszükség minden emberi gyarló és ferde motívumot belekényszerít a haladás szolgálataiba. De bár senki se mérheti meg az egyéni működések befolyását a művelődési folyamatra, annyit talán elmondhatunk, hogy soha vezető egyén világhistoriai események közt nem érvényesülhetett a kor szükségleteinek és lehetőségeinek kellő számbavétele nélkül. Mérhetetlen hasznot és előmozdítást hoz-

hatott „a kellő ember a kellő helyen”, mérhetetlen kárt annak hiánya. De senki se állhatta útját olyan életformák kialakulásának, amelyek egész művelődési körök munkájának összetevődéséből kíváncsoltak elő.

II.

A nemzeti állam, mint minden közösségforma a történelem folyamán, magában hordta belső ellenmondásait és átalakulásának csiréit. Nem a nemzeti életről van itt szó, amely a művelődésnek egyik eredménye és maradandó tartalma, hanem arról a közösségalkatról, amelyben állampolgárság és nemzetiség elválaszthatatlan kapcsolatban áll.

A nemzeti állam megalkotása le nem küzdhető akadályokba ütközött azokon a területeken, ahol a történeti fejlődés nem létesített olyan fölényes számú és helyzetű nemzetiséget, amely megfelelő kiterjedésű nyelvtületen egymaga, vagy a törpe nemzetiségek magáhozvonásával kifejthette volna a 19. század értelmében vett nemzeti lét teljes lendületét. A nyelvi összetartozás itt is érvényesítette egész ösztönös, a gazdasági, jogi, kulturális létre kiható erejét; ez szükségképpen következett a tömegélet forgalmának, tudatosodásának emelkedéséből. A század közösség-ideálja, a vezető nemzeti államok példája pedig ezeken a nyelvtületeken is arra vezetett, hogy a hatalmi szervezeteket nemzetiségükhöz igyekeztek idomítani s e törekvések feszegették a fennálló állami kereteket.

Csakhogy ugyanaz a történeti szükség, amely addig a régi magyar királyok, majd az osztrák dinasztia jogára alá terelte egybe ezeket a népeket, a 19. században még kevésbé törte meg itt a kis államokat. Nemcsak a Habsburgok monarchiája maradt meg annyi viharon át, nemcsak a magyar Imperium törekvése ébredt újjá azon belül: a román, horvát és szerb is csak nagy állam, erős hatalom formájában tudta akarni a maga boldogulását. De nemzeti állam és nagyhatalmi szervezet együtt valóban a kör négyszögesítése volt ezen a területen. Összeegyeztetésük körül hatalom- és nemzetsorvasztó küzdelmek dúltak hazánkban és a monarchiában s a Balkán országainak kultúrátlan terein. Ezek a küzdelmek gátolták e népeket fejlődésükben és valamiféle teljes és megnyugtató megoldást követeltek.

De a nemzeti állam formájának meghaladására való tendenciák nem onnan indultak ki, ahol az létrejönni nem tudott. Amint az lenni szokott, épen ott borultak föléje új alakulatok, ahol teljes és pompázó lett és új életet termő.

A művelődésnek ugyanaz a nagy erőfeszítése, amely a nyugati vezető népek nemzetiségüket is tágabb és másféle keretekbe. Ugyanaz a polgári gazdálkodás, amely a 19. század céltudatos nemzetgazdaságát megépítette, már a század első tizedeiben olyan újításokat termelt, amelyek még egészen másféle lehetőségeket és szükségeket váltottak ki. A gőz- és villamerő hatal-

mukba kerítése, a vele összefüggő gépipar és közlekedés olyan forgalomra vezetett, olyan érdekhálózatok, kölcsönös függések támadtak a nemzeti munkaterületek közt, amilyenre soha azelőtt példa nem volt. Érezzük őket mindnyájan, harcban álló és semleges országok, vagyonos- és proletár-emberek egyaránt. S ezzel ismét szoros párhuzamosságban és összefüggésben haladt a nemzetek közti szellemi összeköttetések, erkölcsi egymásrahatások óriási meggyarapodása. A napi- és időszakai sajtó épen úgy együtt nő a nemzeti állammal, mint a gyáripar és a gyors közlekedés; és épen úgy eszközévé lesz a nemzetközi cserének, mint amaz. A technikai haladás szárnyas sarukat készített az emberi gondolat számára. De a nemzeti gondolat a maga belső tartalmával épen úgy előkészítette a nemzetközi létet, mint a nemzetgazdaság. A nemzeti egyéniség ideálja új és minden addiginál szenvedélyesebb, konkrétabb tartalmat adott az egyetemes emberi lelkességnek. A nemzeti egyéniség forró szeretete halványnak, élettelennek és száraznak mutatta a világpolgári felfogást. De logikai következése volt a különböző nemzeti egyéniségek iránt való lelkes érdeklődés és a nemzetek összehatásának, a nemzetközi kultúréletnek szolgálása. A nemzeti irodalmak lényeges részévé lett a fordítási tevékenység és a nyelvtanulás százezreknek lett gazdasági és művelődési szükséglete. A biblikus és antik ideálok hatása mellett és helyett mindinkább a különböző nemzeti ideálok egymásra hatása lépett előtérbe. A folytonos érintkezés, vállvetett összeműködés hatalmas csákányütésekkel döngette az erős nemzeti egyéniségek naiv önteltségének vastag páncélját. A nemzetek egy századév alatt el nem pusztítható munkaközösségbe jutottak egymással. És ha háborús időben hangoztatják is egymás ellen a legképtelenebb vádakot és előítéleteket, ha valóban legdurvábban vétének is kulturális tartozásaik ellen, csak úgy tesznek, mint az összeveszett barátok vagy hitvestársak: a legrosszabb akarrattal sem tudják kiszakítani életükből azt, amivel egymást gazdagították. Ebben a mai gyilkos időben sincs művelt angol, német, francia, orosz vagy magyar, aki a lelke mélyén ne tartaná pótolhatatlan veszteségnek, a saját veszteségének, ha ellenfele kimúlna a népek közösségéből.

Kétségtelenül a nemzeti élet kora egészen újféle szolidaritással fűzte körül az embereket, egészen mással, mint az embe riesség és a felebaráti szeretet. Egyéni önkifejtésünk ösztönébe és tudatába kapcsolta bele.

Mindezek a nemzetközi vonatkozások hatalmasan átkarolták, maguknak alávetni készültek a nemzetek életét.

Keletkezett olyan vonás is, amely belsejében megtámadta és gyengítette a nemzeti összetartozást: a nemzetközi osztályharc. A vezetésre jutott polgárság gazdálkodásának hatalmas kibontakozását új társadalmi meghasonlások kísérték. A jog egyenlőségen épülő egységes nemzeti munkaterületen a szociális rétegek épen úgy szembekerültek, mint a régi rendi világban

és az ellentétet még csak tudottabbá, állandóbban harcrakésszé tette a demokratikus alkotmány, a tömegélet magasabb szintje. A nemzeti szervezet meg tudta törni a felekezeti ellentétek erejét, amely a régi állam lakóit akárhányszor fegyveres támadásra, az ellenséges állammal való szövetkezésre indította. Most az osztályellentét érlelt efféle tendenciákat. De ez újabb szövetkezési törekvéseknek egészen más jelentőséget, tartalmat, kiterjedést és lendületet adott éppen a nemzetközi élet, annak érdek- és eszmehálózata. A munkásság az ő osztályszolidaritását, érdekszövetségét belélfűzhette a nemzetközi művelődés nagy kibontakozásába. Mindeddig a nemzeti államépítmény szilárdsága, megbirkózott ezekkel a tendenciákkal és döntő időkben magába tudta vonzani vagy kényszeríteni elégedetlen fiait. De a nemzetközi vonatkozások mégis odáig értek, hogy égető szükségé lett azoknak intézményes szabályozása. A különböző szerződéseknél egész rendszere alakult ki, mindig több vágy és kísérlet lépett elő egy népjogrend felépítésére.

A megvalósulás utai ritkán a koránszült remények és elméletek utai. Az új szükségletek egyelőre egészen másféle kielégítéseket szorítottak ki, mint amelyeket a nemzetközi szolidaritás apostolai képzeltek. A nemzetek munkássága keresztül-kasul szabdalta egymás munkaterületét, de még egyáltalában nem úgy, hogy valamelyiknek romlása ne lehetett volna gazdaságilag a rombolónak hasznára. A nemzeti államok, mint egymással szemben szervezkedett hatalmak, tömörítették polgáraik energiáit és a nemzetközi élet kifejlése éppen úgy növelte az összeütközések felületét, mint az összeműködését. Ősi ösztönök és hagyományok, minden addiginál nagyobb szerű állandó harci intézmények sarkalták az államokat, hogy egymás rovására gyarapodjanak. Az ellenséges, féltékeny versengés új motívumokat és új eszközöket talált és ellensúlyozta a kölcsönös segítség és összetartozás érzéseit. A nagy nemzetek vezető rétegei tehát nem a nemzetközi összeműködés állandó biztosításában keresték világgazdasági szükségleteik kielégítését, hanem keresték azt világbirodalmak szervezésében és óriási, szilárd politikai, gazdasági hatalmi szövetségek kötése útján.

A népek élén haladt ebben az irányban az angol nemzet. Az angol gyarmatbirodalom a 19. század folyamán olyan átalakuláson ment keresztül, amely teljesen és gyökeresen más közösségalkatra vezetett. A 18. században Angolország nagyjában úgy használta gyarmatait, mint az a felfedezések kora óta mindenütt szokás volt. A gyarmatot egy, az anyaország kegyelméből létező kitelepítésnek, vagy alávetett területnek tekintette, amely annak érdekeit feltétlenül szolgálni tartozik. Nem csoda, hogy a megerősödő amerikai gyarmatcsoport a függetlenség kivívásában látta további fejlődésének feltételét és véres harcokban szakadt el az anyaországtól. De a 19. század forgalmi viszonyai, a munkaterületek összenövekedése egészen más felfogást és magatartást tettek lehetővé ország és gyarmat-

telep között. India, Egyiptom vagy más, nagy faji és társadalmi ellentétekkel elválasztott gyarmatok lakosságának helyzete csak lényegtelenül változott, de Kanada, Ausztrália, Új-Zeeland és részben Dél-Afrika, mint szabad és önjogú országok, mint a nemzetközi versenyben egymásra támaszkodó és összeműködő munkaterületek csoportosultak az anyaország köré. Birodalom keletkezett, amelynek kormányzati egysége minimális. Közösség, amelyben a nemzeti állam szilárd összekapcsoltságának nyoma sincs. Nyelvterület, amelyen az uralkodó anyanyelv érvényesül és őrzi a közös eredet és szellem tudatát, de amelyen az óriási földrajzi, természeti, társadalmi különbségek megannyi külön nemzeti egyéniséget hoznak létre. Hiszen az új-zeelandi közélet sajátossága sokkal elütőbb az angolétól, mint pl. a dán és a norvég. Egy, főleg érdek és érzéskapcsokkal összefogott szövetséges államéletet látunk kifejlődni, amelyet irányít a régi haza fölényes gazdasági és szellemi tőkéje és amelyet alakilag egységbe fűz egy történetileg megszentelt korona fénye.

Még tovább haladt a nemzeti közösségalkat módosításában az elszakadt gyarmatcsoport: Amerika egyesült államai. Az angol-szász nyelvterületnek ez a része még markánsabban kiformalta külön nemzeti mivoltát és külön hatalmi szervezetében fejtette azt tovább. Ez a közösség együtt növekedett a 19. század kibontakozó formáival és rohamosan tolta ki határait, szaporította tömegeit a modern munkaszükségletek mértékéig. Három nemzedék elég volt arra, hogy a különvált telepések imperiális nemzetté váljanak. Az óriási terület távoleső, más-más időben és különböző viszonyok közt létesülő részei itt is rendkívül eltérőek, majdnem annyira, mint a brit birodalom tengerektől elválasztott telepés országai. És itt is megtaláljuk az egyes területrészek nagy közjogi önállóságát, a hatalmi szerkezet államszövetségi jellemét. Ezt is kisebb mértékben, de viszont az Egyesült Államoknak sokkal nagyobb önállóságával. De van az Unió fejlődésének egy másik vonása, amely az elmúlt évszázad nemzetközi vonatkozásaival függ össze s ez ott van meg a legtipikusabban az egész világon. S ez az, hogy mint tudjuk, az Unió lakossága maga is nemzetközi eredetű, hogy népszaporodása nagyobb részben az új világforgalom és világgazdaság által lett, újféle népvándorlás eredménye. Nem egész népek mozdultak itt ki a helyükről, nem telepés rajok éltek ott elszigetelt életüket, mint az ó és középkor analog jelenségei idején. Itt egyesek indultak egyéni szükségletek és vágyaktól kergetve és egyesekből lettek számos nép százezrei. És ezen különböző nemzetiségű százezrek és milliók elvegyültek az Unió törzs-nemzete közt, befogadták annak vezető nyelvét és szellemét. De a kifejlett nemzeti öntudat, a távolba nyúló érintkezések és visszavándorlások korában élve, nemzedékeken át megtartják saját nemzetükkel való kulturális összefüggésüket és összeműködésüket. A birodalom nemzeti élete több öntudatos nemzetiség szabad összemunkálásán épült fel és az uralkodó

nyelv jelentősége megcsökken. Feltétele, célszerű és nagyra-becsült eszköze a közös munkának, de a lakosság nagy részére nézve megtanult nyelv, nem rajongva ápolt őrzője évszázados közös múltnak.

Ez csak az időpont kérdése, mondhatnák sokan. Hiszen a latin nyelv se volt egyéb a valamikor keltának vagy franknak Franciaországban. De hiszen világos: se a keltának se a franknak nem volt kifejlett, kulturális erő kifejtésén alapuló nemzeti öntudata és sehol sem létezett egy, a beolvasztóival egyenrangú kultúrellet, amelyből az övé származott, amellyel folytonos személyes érintkezésben maradt, mint pl. az amerikai németiség milliói napjainkban. A nemzetiség területi és közjogi követelések nélkül élt és él ott, mint egyének szabad, kulturális egyesülése s a törzsökös nemzet társadalmával együtt alakítja a közéletet.

A szárazföld nagy nemzeti hatalmai megint más módon részesedtek a munkaterület átformálásában. A termelés és fogyasztás körforgása itt is kitágult, a távolba vivő érdekek és ismeretek és vonzódások itt is lenyúltak nagy tömegek életébe. Az államok hatalmi szervezete itt is imperiális utakra terelte az új szükségletek kielégítését és még sokkal nagyobb súllyal vetette latba fegyveres erejét a nemzeti energiák számára való úttörésben, mint az angolszász hatalmaké. A francia, német és olasz gyarmatosítás csak másodrendű epizódoszerű cselekmény ebben a terjeszkedésben. Az új és lényeges vonás itt az államközi szerződések és szövetségek nagy kimélyítésében van. Gazdasági és politikai és katonai szerződések szerves életösszefüggésbe illesztettek közjogilag és népjogilag különálló államterületeket. Nem kell rá illusztrálóbbs példa, mint Monarchiánk és a Németbirodalom évtizedes összenövése. Szomszédok, vagy külön világrészekbe eső elhelyezkedés nem tett itt különbséget. A régi hatalmi és nemzeti ellentétek irányában viaskodva, azoknak hagyományait és jelszavait felhasználva vagy átídomítva, világterületeket szerveztek a nagyhatalmak s azon ment végbe a nemzetgazdaság expanziója, a nemzetközi életösszefüggések intenzív átélése.

Az újkor kezdetétől fogva látunk állandóbb szövetkezéseket a hatalmak közt. Franciaországot Svédországgal és Erdéllyel évszázadosan, összekötötte a politikai érdekközösség; a vallásharcok egyéb közösséget is teremtettek a szövetkezések keretében. De csak össze kell hasonlítani azt, hogy mit jelentett az egykori francia-svéd szövetség a két nemzet tömegeinek életében a béke évtizedeiben és mit jelent ma a francia bankárnak és polgárnak az orosz közigazdaság? Egy pillantást kell vetni szláv-francia irodalmi és tudományos kapcsolatokra és lesz mértékünk az újabb nemzetközi szövetkezések tartalmának megítélésére.

Szerződésekkel hódították magukhoz a nagy nemzetek a gyengébbeket és tették fölöslegessé azok különállásának áldo-

zatos megtörését. Csak kivételes földrajzi, politikai és nemzeti-ségi elhelyezkedés lökött egyes kis népeket olyan szerencsés egyensúlyhelyzetbe, hogy a nemzetközi életben sikerrel vehettek részt. De szemünk előtt van Belgium rettenetes példája, amely mutatja, hogy csak véletlen szeszélyétől függ, melyik történeti órában kell a kis népnek döntenie arról, hogy a versengő hatalmi szervezetek közül melyikbe kapcsolja bele a maga életét? A 19. század nemzetközi élete tehát kétféle közösség-formát boltozott a nemzeti államok fölé. Részben államok köz-jogi szövetségén épülő világbirodalmakat, részben szoros és szerves összeműködésbe olvasztó világszövetségeket. A nemzeti eszme hatalma mindkét esetben tovább működött. Nyelvi vagy faji rokonság, valódi vagy képzelt szellemi közösség egyik feltétele a termékeny összeműködésnek, de a nemzeti egyéniség és munkaterület körülzártága mindenütt engedett. A legnagyobb nemzetek is függetlenségük jó részét áldozták fel imperiális szövetségi érdekeknek. Es keletkeztek nagy és fontos területek, ahol állam és nemzetiség összefüggése jelentékenyen meglazult. Az összes gyarmatosított területek követték az amerikai Uniót ezen az úton. A különböző európai, majd a sárga népek meg-újuló kivándorlása mind tágabb térségeken teszi szükséggá az államszervezés és a nemzetiség tevékenységeinek különválasztását; az olyan nemzeti életet, amelyben az uralkodó nemzeti nyelv nem a dobogó szív vérkeringése, hanem csak egyik becses életnedv a többi között. Nem csodálhatjuk, hogy ez a folyamat lassú és dőcögő és meg-megáll ott, ahol a faji vagy nyelvi idegenség nagy és teljesen különböző hagyományok, társadalmi helyzetek és sajátosságok jelölője. Nem csodálhatjuk, hogy a rabszolgaságban nevelődött fekete fajjal a nyelvi közösség-dacára is bukdácsol az összeműködés. De a szükségek parancsolok és megtermik, amit követelnek.

III.

A nemzeti életműködés különböző történeti áramlatai saját-ságosan kereszteződtek azokon a területeken, amelyeknek közepén a magyar nemzet él. Az állam és a nemzetiség egyesítésének kérdése itt volt a legvégzetesebb. Hiszen a történeti fejlődés itt kis népeket helyezett el nagyhatalmi keretekben és követelte ezek fentartását. A későbbben fejlődő művelődés csak a 19. század második felében vonta be itt a tömegeket a köz-életbe. A faji ösztön szélesedő körben alakult át nemzetiségi öntudattá, amint a nép nyelvének egyesítő és elkülönítő ereje a közigazgatás és művelődés haladásával érvényesült. A nemzetiségi törekvések széttörték a szultán európai birodalmát, feszegették az osztrák impériumot és a magyar korona ezeréves pántjait és fel-fel ágaskodtak a cári autokrácia ellen. De más-részt az új forgalmi viszonyok hatása is ideért. Az egyesítés szüksége hevítette a magyar nemzeti asszimilációt, újraélesztette

az osztrák centralista körök törekvéseit, sőt kezdte már érlelgetni a kis balkáni népek állandóbb szövetségését is.

És ezt a két benszülött folyamatot: a nemzetiségi összetartozás és elkülönödés hevületét, a modern szabású állami es gazdasági tevékenység vágyát keresztezte a szomszéd nagyhatalmak új világhatalmi expanziója. A nyelvi közösség reális ereje, a nyelv- és fajrokonság romantikája utat nyitott a pangermán és pánszláv törekvéseknek. Viszont történeti vetélkedés és viszonyulás éket is vert a nagy német és osztráknémet, az orosz és lengyel, a horvát, szerb és bolgár közé. A nyelvi elszigetelt népek pedig, a magyar, román és görög kettős udvarlás és kettős harag váltakozó tüzebe kerültek.

Az osztrák németiség lemondott a nemzeti áll am alkotásról. A régi dinasztikus szerkezet katonai és bürokratikus eszközeivel igyekezett megvalósítani egy modern gazdasági impérium követeléseit és szorosán rátámaszkodott a nagy birodalomra, amelyből nemzeti élete táplálkozott. A cseh, mint történetileg erősen elkülönült szláv nemzetiség számánál és helyzeténél fogva nem törekedhetett nemzeti államalkotásra s legfőbb szószólója lett a föderatív nemzetiségi birodalomnak. Lengyel, horvát, szerb, román és bolgár ellenben egyaránt csak átmeneti megoldásnak tekintette nemzetiségi autonómiájának élvezetét vagy kivívását. Nemzeti egységük visszavívására vagy annak megalkotására törekedett valamennyi akár osztrák, porosz, akár orosz, magyar vagy török földön élt. A nemzetiségi autonómia átmeneti megoldása a hatalmas és agresszív orosz és német nemzeti életben nem volt elérhető, a meggyöngyült török birodalomban rövidesen teljes elszakadásra vezetett. Ellenben az osztrák császárság területén létrejött és jól-rosszul összeilleszkedett az osztrák-német imperializmussal és a nemzetiségi föderatív állambirodalmat érlelte ott.

Annál szilárdabb ellenállásra talált a magyarságban. Ennek nemzeti élete volt a legteljesebb és legérettebb a szóban lévő népterületen. Nem volt benne annyi fanatikus, fiatal tüzesség, mint a szerb vagy román életben, volt benne elég megromlott és megrohadt elem. Mégis, hagyományai művelődésének gyümölcsei, hősei nagyobbak voltak, mint bármelyiké. Csak a lengyel nemzeté volna egyenrangú vele, ha az állami életet nem nélkülözné.

A magyar nemzet is megalkudott a szövetségi állam és a nemzetiségi autonómia elemeivel Ausztriával és Horvátországgal való viszonyában, de kiszorította a nemzetiségi föderatív törekvéseket anyaországa területéről. A magyar államférfiak között nem volt különbség arra nézve, hogy a nemzetiségek területi és közjogi különállására irányuló törekvéseket a magyar nemzetnek minden erejével vissza kell vernie. A keleti Svájc, nemzetiségi kantonok eszméje vörös posztó gyanánt hatott a magyar közvéleményre. De a magyar politika mégis két fővonalat mutat a nemzetiségi kérdés tekintetében. Más irányban

haladtak a 48-as nemzedék államférfiai, akik a magyar nemzeti létet az osztrák Imperium elleni szabadságharcban építették meg- és akik ebben a küzdelemben keresték a rokonsorsú népekkel való összeműködést. Es más irányt vett a magyar politikai gondolkodás az osztrák impériummal való kiegyezés, a dualisztikus monarchia megalkotása, a német szövetség korában.

A szabadságharcban fejlett nemzetiségi politika legélesebb fogalmazását Kossuth és Eötvös adta az emigráció idejében. Mindketten áldoztak a magyar állam jogaiból a szövetségi birodalom javára. Eötvös a Habsburg császárság javára, mellyel a kiegyezés útját kereste, Kossuth a dunai konföderáció javára, amelyre alapítani akarta a Habsburg hatalom ellen való újabb harcát és a magyar nemzet új helyzetét. De mindketten meggyeztek abban, hogy a magyar anyaországban, amely ennek a szövetséges hatalomnak egyik állama, a nemzetiségek szabad összeműködését területi és közjogi különállás nélkül kell biztosítani, nemzetiségi kantonok nélkül, nem keleti Svájc, hanem keleti Amerika módjára. Éppen úgy akarták tekinteni a nemzetiséget, mint egy vallásfelekezetet, vagy más társadalmi, kulturális egyesülést. Politikai intézmények által kívánták azzá tenni, amivé Amerikában a történeti fejlődés valóban tette: egyének társadalmi szervezetévé. Így a magyar nemzeti életet sem a magyar nyelvi-nemzetiség érvényesítésének akarták a többi nyelvi nemzetiség fölött, hanem a különböző szabadon szerveződő nyelvi nemzetiségek összefoglalójának. A magyarság vezetését, nyelvének közvetítő, adminisztratív és művelődési használatát természetes túlsúlya, történeti helyzete biztosítsa, csakúgy, mint az angolszászét az Unióban.

De a magyar gyakorlati politika a kiegyezés után lehetetlenségnek ítélte a „keleti Amerika” megvalósítását. Ezen a földön, ahol a nemzetiségek nem egyénenként, bevándorolva és elvegyülve zárkóztak kulturális csoportokká, hanem népi tömegekben éltek nemzedékek óta, ahol szomszédos nemzeti államok táplálták aspirációikat, itt csak merész vagy naiv elméletnek látszott az egész. A nemzetiségek konföderatív és részben elszakadó törekvéseivel szemben a 19. században olyan magyar államot igyekeztek építeni, amely a 19. század nemzeti közösség alkatának megfelelt, olyat, amelyben a magyar nyelvi nemzetiség, mint államalkotó nemzet törvényadta jogával és állami intézmények által uralkodik. Megadja, mint jogállam a nemzetiségi állampolgárnak egyéni jogait és társulati, művelődési szabadságát annyira, de csakis annyira, amennyire az államának nemzeti jellegét nem veszélyezteti.

Valóban ez a terület a Balti-tenger partjaitól a Földköziig, a felső Dunától a Fekete-tengerig, boszorkánykonyhája volt a nemzeti, nemzetiségi, imperiális és szövetségi mozgalmaknak. A német energiák rohama, az orosz tömegek súlya ostromolta, szorította e népek életét, az angol, francia és olasz terjeszkedés pedig a tenger felől nyúlt belé évtizedről-évtizedre hatalma-

sabban. Ennek a földterületnek meg nem oldott nemzetiségi, szövetségi mozgalmi folyvást magukhoz vontak a világgazdasági, világhatalmi mérkőzések minden áramát. Es az itteni népek kivándorló, elégedetlen százezrei összefüggésbe juttattak ezzel a tengerentúli birodalmak nemzetiségi viszonyaival. Itt az osztrák-magyar monarchia körül és a Balkánon volt a gyújtópont, amelybe gyűlt a nemzeti közösségalkat átformálásának minden sugárzása. Újra meg újra kigyúlt a harc és fenyegetett az ottani tűz a világgkérdések lángralobbantásával. A kultúrnépek borzongtak a világharctól, tudták, hogy milyenek ígérkezik az. Államfők és államférfiak rettegtek a felelősségtől, amelyet megindítása rájuk hárít. Görcsös erőfeszítéssel igyekeztek lokalizálni, elhárítani a veszedelmet, de mindég úgy, hogy békésen érjék el azt, amiért fegyverhez nyúlni fáztak. Ez sikerült egyszer és többször. A berlini kongresszustól a londoni konferenciáig a tojástáncoknak folyton rémesebb és groteszkebb változatait járta a világ diplomáciája.

Akármilyen hibái és bűnei voltak ennek a diplomáciának, nem válik szégyenére, hogy tojástáncába akkor bukott bele, mikor Gavriló Princip golyói kirepültek és találtak. Ez a gyilkosság csak csimborasszója volt egy bünsorozatnak, amelynek vádlottai évek során állottak osztrák, orosz és lengyel, magyar és horvát bírák előtt. Ezek a vádlottak nagyrésztben fanatikus meggyőződéssel, vértanúi pózban, talán vértanúi érzéssel állottak bírásaik előtt s mint vádlók védekeztek. Végre elért ez a bünsorozat arra a tetőpontra, ahol fanatikus meggyőződésből gyilkolták le orvul az osztrák impérium történeti nagyságra nőve képviselőjét.

Nem kellett-e itt felfordulni a tojástáncnak? Nem válik-e becsületünkre, hogy itt fordult fel? Szabad volt-e tovább vonszolni egy olyan állapotot, amelyben ezer meg ezer lélek szükségyszerűen és a hősiesség hitével jut el a hazaáruló gyilkossághoz? Nem kellett-e eldönteni, hogy mi felel meg itt a népek reális erőinek és szükségének: a Habsburg hatalom szervező munkája-e és a magyar nemzeti lét fentartása és így minden aknamunkának kiirtása, amely azt megbontani törekszik? Vagy reális szükség és lehetőség azoknak megtörése és fölbontása és egy oly államcsoportosítás, amely az oroszra támaszkodik úgy, mint ez a németre? Itt meg kellett már teremteni egy olyan államrendet, amelyben nagyrahitott államfőkre nem leselkedik gyilkok, amelyben tüzes ifjú lelkek nem oltják ki rettenetes eszmezavarban a mások és a maguk életének szövétnekét.

De e népek küzködésébe ezer érdek és felelősség szálával volt beléfűzve a világhatalmak mérkőzése. Itt a régi államrend kiépítése, vagy annak lerombolása és újnak alkotása semmiképpen sem létesülhetett a világhatalmak pozíciójának döntő elváltozása nélkül. Itt már nem lehetett elvezetni a német-orosz és a német-angol-francia nagyhatalmi feszültségeket. Most már

el kellett válnia annak is, hogy a 19. század folyamán keletkezett viszonyok közt, hogy illeszkedhetnek alkalmasabban egymáshoz a világ vezető hatalmai és kultúrái. Hogyan szűnhetik meg a lidércnyomás, amely mindenik munkáját megölte évről-évre jobban? hogy szabadulhatnak meg az örült fegyverkezési hajszától? Az új gazdasági és társadalmi életformák, az egész nemzetközi élet miféle politikai keretek közt nőhet tovább?

IV.

Látom az elutasító, szánó, szkeptikus vagy keserű mosolyt, szíves olvasóm, amellyel fejtegetéseimet fogadod. Te is, aki az uralkodó politikai és társadalmi formákat tartod megdönthetetlenül szilárdaknak és tudni sem akarsz másféle indítékokról, célokról és eredményekről, mint amelyek nemzetek szükségyszerű önfentartásából, érvényesülési törekvéséből fakadnak. És te is, aki hiszed és várod a nemzetközi életet és vele az új államrend teljes kifejtését és keresed annak utait; aki az új gazdasági és társadalmi és szellemi életfolyamatok szemléletében élsz. Mert azok, akik a jövőt kívánták és kutatták, nagyrészt a szociális feszültség kipattanásától és a szociális kérdés előbbrevitelétől remélték a nemzetközi keretek megalkotását. A fennálló politikai hatalmi szervezetekben pedig az elmúló, leküzdendő polgári gazdálkodás testőrségét látták és attól tartottak, hogy a katonai intézményekben, a háborús mérkőzésben ennek uralma és zsarnoksága nő, a nagy vagyonok és nagy hatalmasságok gyarapszanak. Attól tartanak, hogy talán valóban újabb imperializmusok nőhetnek még örültebb militarizmussal és tömegkizsákmányolással.

Épen nem valószínűtlen, hogy a világháborúnak ideig-óráig ilyen hatásai lesznek. Senkise mondhatja meg ebben az órában, hogy a világharcba, az akuttá lett politikai feszültségbe hogyan, milyen meglepetésekkel bonyolódhatik még bele az új viszonyok szülte szociális feszültség. Mindenesetre megvan a valószínűsége ennek a bonyolódásnak, ha valamelyik hatalom a nagy játszmában elhatározó veszteségeket szenved. Kettőzött ez a valószínűség akkor, ha az entente hatalmait éri elhatározó vereség, mert az entente nyugati csoportjának társadalmi művelődése a legérettebb, az élte túl a legnagyobb mértékben a 19. századi formákat és viszont a keleti, az orosz fél reked a legmélyebben a 19. század társadalmi viszonyainak kiforratlanságában.

Ellenben tegyük fel, hogy mind a két hatalmi csoport meg nem fogyatkozott erőben tud és kénytelen visszatérni a békés állapotba. Akkor a polgári imperializmus tetőpontjára emelkedhetik, a kialakuló hatalom-szövetségek katonai erőfeszítéseiket még fokozhatják és a konzervatív rétegek, intézmények és gondolatkörök hatalmát is növelhetik. De lesznek, akik velem együtt meg vannak győződve arról, hogy a népeket és álla-

mokat összefogó imperiális szövetségi formák melyek szemünk láttára keletkeznek, épen úgy előkészítik és megalapozzák a nemzetközi államrend működését, mint ahogy a Rockefellerek, a nagy tőke koncentráló világüzemei előkészítik a termelés társadalmi szervezetét.

Lehet hogy nem tudtam elég világosan kifejtteni, amit gondolok. Nehezen rabolt órákban, kifáradt testtel írtam sok lapot és a te érdemed, szíves olvasóm, ha megértetted, amit sokszor csak érinteni és vázolni tudtam.

Azt hiszem, hogy a mostani világháború, mint az eddigiek is, egy egész művelődési kör — kiforró, átalakuló életfolyamatból keletkezett. Azt hiszem, hogy a fennálló közösségek, a nemzeti államszervezetek keretei közt olyan életvonatkozások érlelődtek, amelyek e kereteket összefogják és tágabb és másalkatú közösségkereteket követelnek. Azért küzdünk, hogy ezeket a kereteket megteremtjük.

Ezen a területen, amelyen a krízis kitört, a mi győzelmünk akkor lesz eredmény, ha mindazok a népek, amelyek földrajzi, gazdasági és nemzetiségi összetartozásuknál fogva egymásra vannak utalva, egy középeurópai gazdasági és politikai szövetség szabad tagjaiként fogják biztosítani anyagi és erkölcsi törekvéseiket. Ha elbukunk, az ellenség győzelme akkor lesz eredmény, ha egy keleteurópai szövetség fogja megoldani ugyan azt a feladót. Nekem, az egyik küzdő fél polgárának, itt nem tisztem vitázni arról, hogy egy orosz vezérlés alatt létesülő szövetségtől várható-e ez a szabad összműködés? Annyi azonban kétségtelen előttem, hogy folyamok, hegyek vagy felírások nem választhatják külön egyazon nyelv és kultúrközösség kifejlő tagjait ellenséges hatalmi szervezetekbe. Vagy nekünk, vagy nekik egyesítenünk kell e népeket egy szövetségi szolidaritásba, mert a nemzetközi jogrend és a kis népek szabad elhelyezkedése azon belül, még nagyon messze van.

És azt hiszem, hogy a nyugati és tengereken túli nagy harctereken akkor lesz győzelem és eredmény, ha a vetélkedő világhatalmak meg tudnak osztozni egymással. Ha ki tudják jelölni azokat a hatalmi szférákat, melyeken modern szerkezetű gazdasági szervezeteik kifejthetik erejüket. Ha olyan szövetségekbe és szerződésekkbe foglalják a gyarmati területeket, a művelődés passzívabb népeit, amelyben termelésük és fogyasztásuk kielégítő szabályozása lehetséges. Olyanformán, mint ahogy a Chamberlain vámpolitikai imperializmusa akart teremteni egy önmagából megélő brit világterületet. Ezeket a nagy hatalmi szférákat persze nem kínai falak választják el egymástól. Csak egyszerűbbé válik a nagy konföderált területek között a nemzetközi vonatkozások továbbszövése, a sűrűlódások enyhítése.

Azt hiszem, hogy ilyenféle, ilyen irányú törekvések ilyen célok a rettenetes erőfeszítés mélyén fekvő mozgatók. Nem gondolom azt, amit mindkét fél sajtója és kiabáló közvéleménye hirdet: hogy a saját küzdő csoportja a kultúra és igazság

bajnoka, míg a másik annak ellensége. Elhiszem, hogy az ilyen elfogultság együtt jár a harc cselekvőségével, elviselem e nézeteket, mint amelyek talán nagy tömegeknek szükségesek arra, hogy teljes erőfeszítéssel küzdjenek. De tudom, hogy velem együtt elegen tudják teljesíteni kötelességüket hazájuk iránt, tudnak küzdeni és cselekedni annak boldogulásáért akkor is, ha az ellenséges csoportban egyenrangú és egyenlő szükség-szerűségtől kergetett ellenfelet látnak és nem torzítják el magukban annak az értékét, amit angol, orosz és francia kultúra adott a lelküknek.

Lehet, hogy egyik vagy másik hatalom más helyen, más szövetségben állhatna most az elkerülhetetlen tusában s ott jobban szolgálná saját érdekeit és a művelődés előhaladását. Lehet, hogy az angol nemzet kárhozhatni fogja azokat az államférfiakat, akik ma politikáját irányítják. De bízzuk ezt reá és az utókorra és ne ítélkezzünk ma, mi küzdők az angol nemzet felett, amely tanítónk és mesterünk volt és lesz még számos munkakörben.

De ha kinőttünk is a fennálló közösségalkatok és hatalmi szervezetek keretei közül, ha elérkezett is az ideje, hogy megfelelőbb és tágabb alapú szervezeteket létesítsünk, nincs-e arra más mód, mint a háború? Hát azon még nem nőttünk túl, hogy ilyen vérontásba és kínba fullasszuk az egyéni élet és az emberi érzés, a kulturalkotások helyre nem hozható értékeit? Négyszáz esztendővel a renaissance után nincs még az egyéniségnek annyi becse, hogy tudjuk, hogy semmiféle tökéletesebb közösségalkat sem pótolhatja ki az elveszített egyéni nagyságot és szépséget? Nem tudunk még annyira közelférni egymáshoz, különböző nemzetek, államok egyénei, hogy emelkedett gondolkodás, tiszta belátás, emberi együttérzés alapján szabályozzák a nemzetközi vonatkozásokat és építsük tovább a közösségek alkatát? Nemcsak a politikai, katonai, pénzügyi hatalmasságok akarata, előítéletei, vélt vagy valóságos érdekei állnak az útjában annak, hogy így legyen?

Amióta benne vagyunk ebben az irtózatossá kavarodásban, azóta minden tapasztalással, benyomással és érzéssel tudom, hogy az utunk nem kerülhette ki a háborút, a vérontást. Akik a nemzetközi élet szabályozását a szociális újjászervekedés alapján, a nemzetközi munkásságtól várták, azok is el voltak készülve a véres átmenetre. Nagyon kevés optimista hitte csak azt, hogy egy vértelen általános sztrájk „dicsőséges forradalma” vezet majd el az új világba. A nemzetközi kérdések békés megoldásában inkább a polgári világ idealistái bizakodtak, a hágai mű alkotói.

Szegény alkotók! Mennyi lemosolygásban volt részük és mennyi keserűség és megvetés borítja el ma őket és művüket. Nincs kedvem egygyel több követ hajítani feléjük. Szép érzések és hangulatok közt, magas és nemes elmével ábrándoztak ők nagy dolgok eljövételén. Csak az bizonyos előttem, hogy

valóban nem tartunk ma ott, hogy efféle újjáalkotásokra zöld és fehér asztalok körül, gyönyörű kirándulások és társas és művészi örömök között elegendő tragikus komolyságunk, velőbe és húsba vágó teremtő gyötrelmünk legyen.

Tömegek boldogulása és közösségek alakítása nem váltja ki az egyéneket azt a lelki intenzitást, amely nélkül nincs teremtés. Csak a pusztaság lét vagy nem lét, az élet vagy pusztulás csupasz kérdése, felvetve nagyúr és proletár számára egyaránt és egyszerre, csak mindez a kín és nyomor szüli meg az új rend alkotóit.

A közösségszervezés legmodernebb energiakifejtését a világháborúra való készülés és a világháború sajtolta ki a népekből és a jövő társadalma ebből fogja kigyúrnai a minden emberre, férfira és nőre kiterjedő közszolgáltatások igazságos, kérlelhetetlen rendszerét.

A világháború tudta csak kirántani a természeti erők vad világába a városi kultúrtársadalom puha rétegeit, ő adhat parancsoló, érvényesülő jelentőséget ennek a szónak: *eugenics*. Mert ez is egyik olyan szüksége és követelése az utolsó nemzedékek kultúrájának, amely el nem odázható, parancsoló, utolsó órában kiáltó.

Egészségügyi berendezéseink leküzdötték számtalan testi bajt, de városi kultúránk, amely a betegségek leküzdésében előljár, halálos veszedelemmel fenyegeti a faj frissességét és idegerezét. Mert ezt a szükségünket is csak úgy fejtegetettük és csitítottuk, mint azt, amely a világbéke jogrendjét követelte. Amatőr érdeklődéssel, nem teremtő gyötrelemben. Talán a világháború megszüli annak a belátásnak a tragikus komolyságát, hogy mivel tartozunk testünknek, hogy nincs az a gazdasági vagy egyéb szükség és érdek, amelyért halálos bűn nélkül lehetne tovább fetrengeni a városi kultúrelvet testölő rémségeiben. Talán ez a világháború neveli fel a jövő teremtő orvosait.

Lehetséges, hogy a világtusa elmúlik rólunk és nem hoz meg azt, amiért küzdenünk kell. Az is lehet, hogy nem úju meg többé, hogy a világbéke ideje közelebb van, mint hisszük és az új rend megalkotása valóban kongresszusok és konferenciák útján történik meg. Nem valószínű, de nem is lehetetlen. Vagy, ha később is, de könnyen elérkezhetik a vérontás kiküszöbölése művelődésünk köréből anélkül, hogy az, amit teremtő gyötrelmek neveztem, a csupasz lét vagy nem lét kérdése nélkül lehetségessé vált volna az emberek közösségében.

De akkor művelődésünknek nem lesz sokáig oka büszkének lenni önmagára. Mert ahol a közösség szervezésére nincsen többé teremteni tudás, ott az egyének teremtő ereje is néhány nemzedék alatt elvész. A költő és művész lelkének teremtő intenzitása is eltűnik. És nem átallok kimondani, bár ezerféle személyes érzéssel sajog belém: inkább kínlódjunk sebben és köszvényben, inkább sírjanak és gyászoljanak számtalanok, minthogy az alkotás szüksége és képessége kivesszen a műve-

lődésünkből. Mert a teremtő intenzitást nélkülöző lét tengődés és nyomorúság. És jobb a kín és a gyász, mint a tengődés.

Talán rejt jobbat is a jövő, mint ezt az alternívát. Talán lehetségessé válik idővel az emberek nagy részére nézve az, hogy az élet értékét többnek érezzék, mint annak pusztá meglevését. A szervezet erejét és frissességét többnek, mint a kényelmét. A természet, amely kényelmi bástyáinkon túl körül vesz és a fizikai munka, igazságos elosztása készen áll, mint a frissülés örök forrása. És egy olyan társadalomban, amelynek minden rétege a természetben és a fizikai munkában gyökerezik és a melynek minden rétege részes a kultúrértékek élvezésében és olthatatlan szomjúságában: abban meglehet a teremtés szüksege, az életézés intenzitása, világháborúk és forradalmi vérontások nélkül is.

Ma még messze vagyunk ettől, ehhez nem fér kétség. És azért pusztuláson és halálos verejtékkal vágthatjuk csak keresztül magunkat az alkotáshoz.